

**שורית אגרות משה
הרבי משה פיינשטיין
או"ת, חלק ה', סימן לב**

(12)

שאלת אם צריך מהיצה להוציא רק בפני אשה אחת או שתי. שהנה בגאון מה' א' א' חסידון ל'ש בסופו, הבהיר ראייה מקידושן נ' ב' ע' ב' תח'ה וכוי אשה בעוריה מנין, שאין חיבר מהיצה להפסיק לפניו כמה נשים בלבד. ואכן נראה עד כמה נשים אין אריך מהיצה. כגון כבית אבל, או בכית מודרש שמתפללים שם ביום חול ובמנחה בשבת, שאין שם מהיצה, האם מותר להנינה שכמה נשים יכנסו אותו מן הפורענות¹, ורק מעליה את הנפטר מדרגה בוגר. ב. יש בקדיש צידוק הדין. שמקבל דין מילכות שמים, שככל משפטיואמת וצדקה.²

ולכורה, טעמים אלו שייכים אף באישה. וכך, היה מקום להתריר לאישה לאמר קדיש. אך, הסכמת האחראונים, שאין להתריר לאישה לאומר קדיש בבית הכנסת³, יש שהתריר לאישה לאמר קדיש בביתה⁴, אך רבים הפסקים שחלקו על דעה זו, ואשרו ממשום החולשות המנהיגות⁵.

בנדון דינן, אם האישה תאמר קדיש בקהל רגיל בעורות נשים, יש מקום להתריר. ואין בהוח משם החולשות המנהיגות. עם זאת, כדי לצין שישנה אפשרות יותר פשוטה, והיא, שהאישה תשוכר אדם שיאמרו קדיש⁶.

**שורית במרתא הבזק
הרבי שאול ישראלי**

(13)

שאלת אם צריך מהיצה לומר קדיש בשקט, בעזרת הנשים של בית הכנסת על בעלה שנפטר, כאשר אין לומר לעליו קדיש. הרשות?

תשובות י'ג¹
ישנם כמה טעמים לחיוב האבל בקדיש:
א. עיי אמרתנו, מתקדש שמו הגדול בעולמות, ועייכ' מתפרים עונות הנפטר, ומצעיל אותו מן הפורענות², ורק מעליה את הנפטר מדרגה בוגר.

ב. יש בקדיש צידוק הדין. שמקבל דין מילכות שמים, שככל משפטיואמת וצדקה.³

ולכורה, טעמים אלו שייכים אף באישה. וכך, היה מקום להתריר לאמר קדיש. אך, הסכמת האחראונים, שאין להתריר לאישה לאומר קדיש בבית הכנסת⁴, יש שהתריר לאישה לאמר קדיש בביתה⁵, אך רבים הפסקים שחלקו על דעה זו, ואשרו ממשום החולשות המנהיגות⁶.

בנדון דינן, אם האישה תאמר קדיש בקהל רגיל בעורות נשים, יש מקום להתריר. ואין בהוח משם החולשות המנהיגות. עם זאת, כדי לצין שישנה אפשרות יותר פשוטה, והיא, שהאישה תשוכר אדם שיאמרו קדיש⁷.

1. גhor חיים חי'א, פרק ל, ה'א.
2. מסכת כליה רבתני, פסק ב'.
3. מהרי"ז שער הוכחות (דו ט"ו), בשם הארוי.
4. גhor חיים חי'א, פרק ל, ה'א.
5. שיער איש"ה, סימן קל"ב, באר חוטב, סק'ה, ובפתיש סק'ה, ובו"ד סק'ג וסק'ז.
6. כתהרו של שבובוי בחיב' סימן צ"ב ברכות. בפ' נראה, שבעזרות שיער אין בזה ממשום החולשות המנהיגות.
7. עיין פנ' ברוך, סימן ל'ד, סעיף כ', ובילוקוט יוסף, סימן כ'ג, סי'א, שהסבירה לאיסור היא החולשות המנהיגות.
8. עיין פנ' ברוך, סימן ל'ד, סעיף כ', ובילוקוט יוסף, סימן כ'ג, סי'א, שהסבירה לאיסור היא החולשות המנהיגות.
9. בפי יירג, סופיס ג'ג, ועין פנ' ברוך פרק ל'ג, סעיף כ'ג ובהנחות שם.

(13)

• ובמכתב לפערמת יהו"ת מס' 29. יומן השגון • ט' בתמוז תשנ"ה (7.7.95) ●
פסויים כתוב שלות זוכלו מכך או שום גורא נוחוב בושוא של אמרת קדיש על ידי בת היונה שתרחיר והרב הפסודרי הרاوي נבאראשכט לבני כמה שנים, מכובכו כתוב כי גורא זוכב בollowochbaileyiskon בתחילה שנות הדשלשים הלך לעלטו וראש משפהה שהשair רך בת. תיריה ותא אמותה קדיש כל שנה במשפחה מנה וערבת בכתה הכנסת'חאת לפ' הירח הרכבים הפקמיים, לפ' ורונון, רובי, ג'וד פגיאנס זיל וחונון הרבי שמואל מוהליבר זיל.

**עוד ישראל יוסף בני חי
הרבה אהרון סולובייציק
סימן לב**

(11)

ועיין בתשובות חותם יאיר בתשובה רמ"ב שבכתב שאם אין למת בן רק בת והבת נשואה או בעל צורך לומר קדיש. ואם הבית אינה נשואה או מצד עירק הדין הבית יכול לומר קדיש אלא שלא תעשה כן שעיל זי' וזה יתרחש מנגני ישראל וכיוון דאיכא פרטום יש למחות. ונראה עבשו שכמה אנשים ונשים מישראל ללחמים بعد שווי הנשים לעומת האנשים ביחסים עם עליות בשבי הנשים א'כ אם הרובנים החרדים ימנעו אשה מלומר קדיש במקומות שישנה אפשרות שע' וזה תתרבה ההשפעה של הרובנים השמרנים וזריפורים או אסור למניע בת מלומן

קדיש.

אם יוכלה בת לומר קדיש על הוריה

שאלאתי טפוני על ידי אחר מחשובי רבינו עירנו, בדברו ארטש שנפטר לביע. לפני מותו צוה לבתו הוריה שתאמר לעליו קדיש בשעת חיטאות הגמל על קברנו. ואלאני בדת מיה לעשוו, אם מותה הדבר או לאו.

באותה שעה נזכרתי בדברי הבראה היב (אוריה סימן צ'ג) שכלה בה לומר קדיש שכח בשת תשוכת נסתיחוקאל שכן מענה שבת אמר קדיש על אביה בכיתה אך לא בביתה הכנסת. וכן כתוב בשער הרכיש ששם שורת יעקב (חיב סימן צ'ג) שכלה בה בלבך נחכמתה בלה בלבך ובכיתה הכנסת). עפ'יו פסקתי לרבי המשואל, שכן מטעם מעזה לקיים דברי המת. שבקש מבתו לומר עליו קדיש אחד בלבד. והן מטעם עליו נשמה, אמר קדיש אחר שישבו היכתה לעשוו טעדה הבראה, בגין של בני המשפחה, אך לא בפי שבקש בשעת תשוכת הגמל בביתה הקברות.

ובנידון דין זכריך מחייב נס מסבואר. שכן עני אמרת קדיש שמתעלל לנשمة המת,edia זהה זכרות שעمرנו של ארטס יוצא החלוץ, שהוא הביאו לעולם, מקדש שם שמיים ברבים, וזהו אב שבן זה יצע מחלציו והוא חלק מגופו וממוחתו שאותו אב שבן זה יצע מחלציו והוא חלק מגופו וממוחתו הפיסטית והנפשית. שכן מנהיל הוא לו גם תוכנותיו הגופניות בדמותו וצלמו, וגם את תוכנותיו הנפשיות, יוכה באוטו שבר של קדישה שהבן מקדש ברובים, ותגע לנשמותו והתעללות הרואה מבה קדישה זאת.

לפי זה פשט בזירות שהdin הוא הטעם גם בבת, שככל האמור לגבי בן יציאו חלוץ, שיר ממושם גם בכת.

אלא שבן הוא חייב במצוות, וזהו המשתתק בתפלת צבור עליה נאמר: ונקרשתי בתרן בני ישראל, ולכן פשט שהוא המקדש שם שמיים ברובים באמירת קדיש לא היבת. אבל כאשר לא וכוה אדם להשair אחורי בן דש לו בת, למה מען ממן אותו נחתיריה עלייה נשמה שיכלה אמרת קדיש על דקה להוציא לו, וביתוד כאשר הוא עצמו צוה ובקש לפניו מותו, וש בזה גם משום מצוה לקיים דברי המת.

אן כאמור ודי שלא בביתה הכנסת וכפי שכחנו לעיל גם שם הפטוקים המתיירם. והטעם פשט בזירות שלא יתכן לעסוק בדבר קדשנה ומוקום קדש בצדקה ובדרך העולמים לגורם הרהור עבריה אפללו כל שבקלים. ובביתה הכנסת מעצימים כל מינו בני ארם כמונה מלאין.

ומטעם זה לא התרתי בנידון דין לכת לומר קדיש בבית הקברות, כי גם שם מעצימים אנשים רבים ואין זה מודרך הענויות. וגם בכת לא התרתי אלא בגין של חובה בני המשפהה בלבד, לא בשעה שכבים רבים להתפלל בזיבור כנהוג בכתה אבלים, שאנו חור החשש כמו בביתה הכנסת, ואין מעזה באה בעבירה.

Women Jewish Law and Modernity by Dr. Joel Wolowelsky, pp. 88-90

If the reason for requiring a special minyan for the daughter is that she has no right to displace a man who has a right to say Kaddish in the synagogue, it would follow that in our synagogues (where the mourners saying Kaddish displace no one else), a woman could say Kaddish. In fact, this seems to have been the position held by Lithuanian *posekhei* of the past generation.

In the early 1970s, when the issue came up in a chapter of Yavneh, the national association of religious Jewish college students, I asked one of the organization's leaders who was then learning with the Rav, Rabbi Joseph B. Soloveitchik, to put the question to him. Rabbi Ezra Bick (now at Yeshivat Har Etzion) wrote back:

A
I spoke to the Rav about the question you asked concerning; a girl saying Kaddish. He told me that he remembered being in Vilna at the "Gaon's Kloiz"—which wasn't one of your modern Orthodox shuls—and a woman came into the back (there was no *ezrat nashim* [women's section]) and said Kaddish after *ma'ariv*. I asked him whether it would make a difference if someone was saying Kaddish along with her or not, and he replied that he could see no objections in either case—it's perfectly all right.¹⁵³ Coincidentally, checking around, I came across a number of people who remember such incidents from Europe, including my father (in my grandfather's minyan—he was the rav in the town). [Rabbi Chaim Yechiel Bick was the rav in Medzhibush in the Ukraine.]

Rabbi Pinchos Zelig Prag, gabbai of the Mir Minyan in Brooklyn, New York,¹⁵⁴ told me that one of the congregants, Rabbi Moshe Maaruch, who was born and raised in Vilna and who studied at the Mirrer Yeshiva, recalled that when his cousin died, leaving an adult daughter and no sons, Rabbi Hayyim Ozer Grodzinski allowed her to say Kaddish daily in the synagogue; another recalled that the Hafetz Hayyim had made a similar ruling.

Prof. Yaffa Eliach relates similar occurrences in her study of *Eisheshok*.¹⁵⁵ Tzipora Hutner Kravitz, wife of Rabbi Yosef Kravitz, recalled to Dr. Eliach that in 1935, when she was fourteen years old, her brothers were out of town when her father, Rabbi Naftali Menahem Hutner, the dayyan of the town, died. She said Kaddish at the graveside and continued to say Kaddish in both the new bet midrash and the shtibl until a brother returned. She recalled that at the same time Gitel Gordon, then eighteen years old, said Kaddish in the shtibl. Another former inhabitant of the town recalled that when the girls said Kaddish, they wore berets and stood in the men's section in the first row to the right of the amud.¹⁵⁶

Rabbi Moshe Feinstein notes that "throughout the generations it was customary that at times a poor woman would enter the bet midrash to ask for charity, or a woman mourner would enter to say Kaddish."¹⁵⁷ Rabbi Yosef Eliyahu Henkin allowed women to say Kaddish in shul, provided they remained in the women's section.¹⁵⁸ He noted that in past times, when only one person said Kaddish, that person would stand at the front of the shul, something inappropriate for a woman. However, now, he continues, when all the mourners say Kaddish together from their respective places, a woman may say Kaddish.

Rabbi Soloveitchik also insisted that a woman saying Kaddish had to remain in the women's section. When, in the early 1970s, I asked Rabbi Gerald J. Blidstein (then a faculty advisor to Yavneh and now at Ben-Gurion University) about the issue, he wrote to me:

B
The Kaddish matter is as follows. I was asked about the question last year, and looking into it, could find no reason beyond "general policy" for forbidding it. I spoke to Aharon Lichtenstein [then Rosh Kollel at Yeshiva University and now Rosh-Yeshivat Har Etzion], who had the same reaction and said he would ask the Rav [Rabbi Joseph B. Soloveitchik, his father-in-law], which he did when I was on the other end of the phone. [Rabbi Lichtenstein] put the question to him, and then was directed to ask me whether the girl was stationed in the *ezrat nashim*. I, of course, answered in the affirmative, and the Rav then said that of course she could say Kaddish.

While European rabbis apparently did not always demand this, I suspect that the American *posekhei* insisted on women staying in the *ezrat nashim* because they were concerned about the mixed seating that was gaining hold in many American synagogues. R. Henkin's opinion allowing a woman to say Kaddish in shul seems to be a lenient one boldly breaking new ground. Actually, it is a *conservative* opinion, for in opposition to some existing customs, it requires that the woman not enter the men's section to say Kaddish.

There is, to be sure, little reason to think that a woman who wants to say Kaddish is engaging in some sort of protest rather than simply attempting to use an acceptable halakhic form to deal with a real personal crisis. When a woman says Kaddish in shul (whether or not accompanied by others), it is analogous to her reciting *birkhat ha-gomel* aloud from the women's section. She offers her public praises of God and elicits a response from the congregation.

(15)

Journal of Halacha and Contemporary Society
XXXII, Fall 1996, Letters to the Editor, pp. 97-102
(In Response to Article by Rabbi Reuven Fink
"The Recital of Kaddish by Women", XXXI, Spring 1996)

Piskei Uziel, on the other hand, prohibits women from saying kaddish on intrinsic grounds, explaining that kaddish is for men only. This is not the Ashkenazic view: even *Chavot Yair* accepted a daughter's saying kaddish at a *minyan* in her home in theory and prohibited it only for secondary reasons, while *Shevet Yaakov* permitted it in such a case altogether.

We are left where we started; at issue is essentially a question of policy and not of issur v'chatra. In this context my grandfather's words bear repeating:

It is known that were it not for kaddish, many would refrain from teaching prayer to their sons and would not come to synagogue. When they come because of kaddish, they also come a bit closer to Judaism the rest of the year, and for this reason itself one should not rebuff the *naarot* either, since it fosters closeness to Judaism.

On questions of policy, others may legitimately disagree. We should support any rabbi who declares "While such a practice may be technically according to halacha, in my opinion it would have dangerous consequences in my community and so I will not permit it" – although I would urge careful consideration of my grandfather's approach even in the white heat of current controversy; also see *Bnei Banim* I no. 37 sec. 12. What must be avoided is the confusion of halacha with polemics.

Sincerely,

RABBI YEHUDA HENKIN
Jerusalem